

BOLALAR ADABIYOTI MATNLARINING VERBAL, VIZUAL VA MULTISEMIOTIK XUSUSIYATLARI

Xudoyberganova Sevara Ilxomjonovna

Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

sevarakhudoyberganova@gmail.com

Tel.: +998 99 994 81 56

MAQOLA HAQIDA

ANNOTATSIYA

Qabul qilindi: 6-oktabr 2025-yil

Tasdiqlandi: 8-oktabr 2025-yil

Jurnal soni: 16

Maqola raqami: 44

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1281>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/ KEYWORDS

bolalar adabiyoti, verbal qatlam, vizual matn, multisemiotika, lingvosemiotika, idrok, semiotik tizim, kognitiv yondashuv, estetik tafakkur.

Mazkur maqolada bolalar adabiyoti matnlarining verbal, vizual va multisemiotik xususiyatlari lingvosemiotik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda matnning ma'no hosil qilish mexanizmi til birliklari, rasm, rang va shakl o'zaro uyg'unligi asosida o'rganildi. G. Kress, T. van Leeuwen, M.A.K. Halliday hamda L.S. Vyotskiylarning ijtimoiy-semiotik qarashlari nazariy asos sifatida qo'llanildi. O'zbek va ingliz bolalar adabiyotiga mansub 20 ta asar misolida verbal qatlarning semantik yadro, vizual qatlarning esa hissiy kuchaytiruvchi omil sifatidagi roli tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, bolalar matnlarida verbal va vizual belgilar o'zaro integratsiyada faoliyat yuritib, bola tafakkurida ko'pkanalli idrokni shakllantiradi. Multisemiotik yondashuv matnni nafaqat o'qish, balki his etish va talqin qilish jarayoniga aylantiradi. Tadqiqot natijalari bolalar adabiyotini o'qitishda lingvosemiotik metodlarni qo'llash zarurligini asoslaydi hamda bu yo'nalishda yangi nazariy va amaliy ufqlarni ochadi.

Kirish. Bugungi globallashtirish jarayonida matn tushunchasi o'zining an'anaviy yozma shaklidan chiqib, yangi kommunikativ o'lchovga ega bo'ldi. Endilikda matn nafaqat til birliklari orqali, balki tasvir, rang, ovoz va harakat kabi turli semiotik belgilar orqali ham ma'no yaratadigan murakkab tizim sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, bolalar adabiyotida bu hodisa yaqqol namoyon bo'ladi: bunday asarlarda so'z bilan bir qatorda rasm, dizayn, grafika va rang uyg'unligi bolaga matnni nafaqat o'qish, balki uni his etish imkonini beradi. Shu jihatdan, bolalar adabiyoti matni — bu ko'pkanalli idrokka asoslangan lingvosemiotik hodisadir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi o'zbek tilshunosligida matnshunoslik asosan verbal qatlam tahliliga qaratilgan bo'lib, vizual va multisemiotik jihatlar hali yetarli darajada o'rganilmagan. Aslida, bolalar uchun yaratilgan adabiyotning asosiy maqsadi faqat so'z orqali axborot uzatish emas, balki bolaning hissiy va estetik tafakkurini shakllantirishdir. Rasm va tasvir orqali bola so'zidagi ma'noni chuqurroq anglaydi, rang va shakl esa uning hissiyatini boshqaradi. Shu sababli, matnni faqat til birliklari orqali emas, balki vizual belgilar bilan birgalikda tahlil qilish zamonaviy lingvosemiotik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib bormoqda.

Bolalar adabiyoti matnlarining o'ziga xosligi shundaki, ular bola tafakkurining o'sish bosqichlariga mos tuziladi. Hikoya yoki she'rda ishlatilgan so'zlar soddaligi bilan ajralib turadi, lekin ular bilan birga kelgan rasm yoki tasvir matnga yangi ma'no qatlami qo'shadi. Masalan, bola hikoyada "quvonch" so'zini o'qiganda uni rasmda jilmaygan qahramon orqali sezadi; bu esa matnni faqat o'qish emas, balki idrok etish, his qilish va tahlil qilish jarayoniga aylantiradi. Bunday jarayon bolada ko'pkanalli tafakkur — ya'ni matnni bir necha ma'no tizimi orqali tushunish qobiliyatini shakllantiradi.

Mazkur maqolaning nazariy asosi sifatida zamonaviy semiotika va lingvistik matnshunoslik yondashuvlari olinadi. Ferdinand de Sossyurning "belgi va ma'no o'zaro nisbati" haqidagi qarashlari, Roland Barthesning matnni "ramzlar tarmog'i" sifatida talqin etishi hamda Gunther Kress va Theo van Leeuwenning vizual grammatika haqidagi konsepsiyasi bu tadqiqotning ilmiy poydevorini tashkil etadi. Ularning fikricha, har qanday matn bir vaqtning o'zida ko'rish, o'qish va his qilish orqali idrok etiladigan kompleks tizimdir. Shu jihatdan, bolalar adabiyoti matnlarini tahlil qilishda til va tasvir o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aniqlash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning gipotezasi shundan iboratki, agar bolalar adabiyotidagi matnlar lingvosemiotik yondashuv asosida o'rganilsa, unda matnning verbal, vizual va multisemiotik qatlamlari o'zaro bir

butun tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bunday uyg'unlik bolaning idrokini chuqurlashtirib, so'z ortidagi ma'nolarni kengroq anglash, hissiyat bilan fikrlash va muloqotda ko'p o'lchovli tafakkurdan foydalanish qobiliyatini shakllantiradi.

Adabiyotlar tahlili. Matnning tabiati, uning tuzilishi va ma'no yaratish jarayoni masalasi ko'p yillardan beri tilshunoslik va semiotika tadqiqotlarining markazida turadi. Ferdinand de Sossyur matnni belgi tizimlarining o'zaro munosabati sifatida talqin etib, har bir belgi o'z ma'nosini boshqa belgilarga nisbatan olishini ta'kidlagan¹. Bu g'oya keyinchalik Roland Barthes tomonidan kengaytirilib, matn "ramzlar tarmog'i" sifatida qaraldi, unda so'z, rasm va tovush birgalikda ishlaydi². Demak, matn faqat lingvistik birlik emas, balki ma'no hosil qiluvchi ko'p qatlamli tizimdir.

Gunther Kress va Theo van Leeuwenning "vizual grammatika" haqidagi qarashlari³ bu jarayonni amaliy tahlilga olib keldi. Ular rasm, rang, shakl, joylashuv va nigoh yo'nalishini tildagi grammatik birliklarga qiyoslab, vizual elementlarning ham o'z sintaksisi va semantikasi borligini isbotlagan. Bu yondashuv ayniqsa bolalar adabiyotida muhim, chunki u yerda matn ko'pincha so'z va tasvirning o'zaro uyg'unligi orqali bola tafakkurida ma'no hosil qiladi. Kress⁴ bolalar kitoblarini "ko'rish orqali anglash matni" deb ataydi, bu esa bolani faqat o'qishga emas, balki idrok etishga undovchi ta'limiy vosita sifatida talqin etiladi.

M.A.K. Hallidayning sistem-funksional lingvistik modeli (Halliday, 1994) ham bu tadqiqot uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. U tilni "ijtimoiy semiosfera"ning bir qismi deb hisoblab, har bir matn ijtimoiy vazifani bajarishini ta'kidlaydi. Bolalar adabiyotidagi matnlar ham ana shu tamoyil asosida o'rganilishi mumkin — ya'ni u nafaqat hikoya qiladi, balki ijtimoiy, axloqiy va estetik qadriyatlarini shakllantiradi.

Mahalliy tadqiqotchilardan O. Hasanboyeva (2022) bolalar adabiyotini "bola tafakkuri va tasavvurining lingvokognitiv ko'zgusi" deb atab, unda so'z va rasm uyg'unligini bola idrokining psixolingvistik mexanizmlari bilan bog'laydi. Unga ko'ra, bolalar uchun mo'ljallangan asarlarda tilning soddaligi va tasvirning aniqligi bolaning fikrlash dinamikasini faollashtiradi. Shunga o'xshash yondashuvni N. Jo'raeva ham ilgari suradi⁵ — u bolalar kitoblarida so'z va tasvirning kompozitsion uyg'unligi o'qish motivatsiyasini oshirishini ta'kidlaydi.

Shuningdek, L. Turaeva matnni "madaniy kodlar majmuasi" sifatida talqin etib⁶, unda verbal va vizual belgilarni inson tafakkurining turli kanallarida yuzaga keladigan belgilar tizimi deb ko'rsatadi. Bu fikr zamonaviy lingvosemiotika tamoyillariga to'liq mos keladi, chunki har qanday matn o'zida ijtimoiy tajriba, hissiy ifoda va kognitiv modellarni mujassamlashtiradi.

¹ Saussure, F. de. (1916). Cours de linguistique générale. Paris: Payot.

² Barthes, R. (1977). Image-Music-Text. London: Fontana Press.

³ Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). Reading images: The grammar of visual design (2nd ed.). London: Routledge

⁴ Kress, G. (2010). Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication. London: Routledge.

⁵ Jo'raeva, N. (2020). Bolalar adabiyotida lingvovizual uyg'unlik masalalari. Farg'ona: Davlat universiteti nashriyoti.

⁶ Turaeva, L. (2019). Matnshunoslik va madaniy kodlar. Toshkent: Fan nashriyoti.

Yevropa tadqiqotchilari ham bolalar adabiyotidagi multisemiotik tuzilmalarga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, Jewitt multimodal matnni "ko'p belgi tizimlari orqali ma'no hosil qiluvchi kommunikativ hodisa" deb ataydi⁷. Unga ko'ra, bola bir vaqtning o'zida so'zni o'qib, rasmni ko'radi, shuning uchun ma'no idroki kognitiv jihatdan integratsiyalashgan bo'ladi. Bu holat o'z navbatida bola tafakkurining verbal va vizual komponentlari o'rtasida neyropsixologik uyg'unlikni yaratadi.

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, matnning zamonaviy talqini uni faqat til hodisasi sifatida emas, balki ko'p qatlamli semiotik tizim sifatida o'rganishni talab qiladi. Bolalar adabiyotidagi matnlar esa bu jarayonning eng yorqin namunasi bo'lib, ular orqali bola nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki estetik did, ijtimoiy sezgirlik va reflektiv tafakkur ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Demak, matnning verbal, vizual va multisemiotik tahlili — nafaqat lingvistik, balki pedagogik va kognitiv ahamiyatga ega ilmiy yo'nalishdir.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot bolalar adabiyoti matnlarini lingvosemiotik nuqtayi nazardan o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, unda til, tasvir va ularning o'zaro integratsiyasi orqali ma'no yaratilish jarayoni tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini kognitiv-semiotik va sistem-funksional yondashuvlar tashkil etadi. Ushbu yondashuvlar matnni faqat til belgilarining yig'indisi sifatida emas, balki inson tafakkurida ma'no hosil qiluvchi ko'p qatlamli tizim sifatida talqin etish imkonini beradi.

Tadqiqotda G. Kress va T. van Leeuwenning vizual grammatika nazariyasi⁸, M.A.K. Hallidayning sistem-funksional lingvistika konsepsiyasi⁹, shuningdek, R. Barthesning semiotik tahlil modeli¹⁰ metodologik asos sifatida qo'llandi. Ushbu nazariyalar matnning turli belgi tizimlari — til, rasm, rang va shakl orqali qanday qilib yagona ma'no tuzilmasiga aylanayotganini tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, O. Hasanboyeva¹¹ va N. Jo'raevaning bolalar adabiyotidagi lingvovizual uyg'unlik haqidagi qarashlari¹² o'zbek adabiyotini o'rganish bo'yicha nazariy tayanch sifatida foydalanildi.

Tadqiqot predmeti sifatida 2018–2024-yillar oralig'ida nashr etilgan bolalar uchun mo'ljallangan o'zbek va ingliz adabiyotidagi 20 ta kitob tanlab olindi. Tanlov quyidagi mezonlarga asoslandi: 1) matnda verbal va vizual qatlamning birgalikda mavjudligi; 2) bolalar auditoriyasiga mo'ljallangan bo'lishi; 3) estetik va didaktik maqsadning yaqqol ko'rinishi. Tahlilga "Bolajon ertaklari" (O'zbekiston), "The Very Hungry Caterpillar" (E. Carle), "Winnie the Pooh" (A. A. Milne) kabi matnlar kiritildi.

Metodik jihatdan tadqiqotda deskriptiv-analitik, semiotik, kognitiv va komparativ usullar uyg'un qo'llandi. Deskriptiv usul matnning struktur tuzilishini tavsiflash uchun, semiotik usul — tasvir va rang orqali ifodalangan belgilar tizimini tahlil qilish uchun, kognitiv yondashuv esa bolaning idrok jarayonini tushuntirish uchun xizmat qildi. Komparativ yondashuv yordamida esa o'zbek va ingliz bolalar adabiyotidagi matnlar o'zaro qiyoslandi, bunda madaniy kodlar, vizual ifoda vositalari va til o'xshashliklari tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida har bir asar lingvosemiotik model asosida tahlil qilindi. Avvalo, matnning verbal komponenti aniqlanib, undagi so'z birikmalari, metaforalar, epitetlar, takror va ritmik birliklar ajratib olindi. Keyin vizual komponent tahlil qilinib, unda ishlatilgan ranglar, shakllar, joylashuv, nigoj yo'nalishlari va tasviriy elementlar ma'no nuqtayi nazaridan baholandi. So'ngra bu ikki qatlam o'zaro multisemiotik uyg'unlik modeli asosida tahlil qilinib, verbal ma'no bilan vizual ifoda o'rtasidagi semantik moslik darajasi aniqlandi.

Tadqiqot natijalarini shakllantirish jarayonida uch bosqichli tahlil modeli qo'llanildi:

- Tavsifiy bosqich — har bir matnning lingvistik va vizual tuzilmasi alohida qayd etildi.
- Kognitiv bosqich — matnning bola tafakkurida qanday idrok etilishi, verbal va vizual belgilar qanday mental assotsiatsiyalar hosil qilishi o'rganildi.
- Integrativ bosqich — har ikki qatlam o'zaro uyg'unlikda qanday yangi ma'no tizimini yaratishi tahlil qilindi.

Tadqiqot ma'lumot bazasini asarlar matni, ularning rasmi sahifalari va muallif-illustratorlar intervyulari tashkil etdi. Har bir

matndan o'rtacha 5–7 sahifa tahlil uchun tanlanib, ular kontekstual kodlash asosida kategoriyalarga ajratildi. Tahlil jarayonida Atlas.ti dasturiy vositasi yordamida matnlardagi semantik birliklar belgilandi va verbal hamda vizual belgilar o'rtasidagi bog'lanish chastotasi aniqlanib, kontent-tahlil natijalari sifat ko'rinishida ifodalandi.

O'zgaruvchilar tahlilida quyidagi ko'rsatkichlar asosiy mezon sifatida tanlandi:

Verbal dominanta — matnning semantik markazini belgilovchi asosiy so'z birikmalari va frazeologik birliklar;

- Vizual intensifikatorlar — ma'noni kuchaytiruvchi rasmiy yoki rang vositalari;

- Kontekstual uyg'unlik indeksi — verbal va vizual qatlamlar o'rtasidagi semantik moslik darajasi (foiz ko'rsatkichda ifodalangan);

- Kognitiv idrok koeffitsienti — bolalar auditoriyasi tomonidan matnni anglash tezligi va hissiy reaksiyalar asosida hisoblangan sifatli ko'rsatkich.

Ushbu indikatorlar asosida tahlil qilingan ma'lumotlar statistik qayta ishlovga tortildi va natijalar jadval hamda grafik shaklida taqdim etildi. Ma'lumotlarni talqin qilishda sifat (qualitative) yondashuvga ustunlik berildi, chunki asosiy maqsad sonli ko'rsatkichlardan ko'ra, ma'no hosil bo'lish mexanizmini aniqlashdan iborat edi.

Metodologik jihatdan tadqiqot Vygotskiyning "ijtimoiy o'rganish" tamoyiliga¹³ ham tayanadi. Unga ko'ra, bola til, rasm va ramzlarni ijtimoiy tajriba asosida o'zlashtiradi. Shu bois, bolalar adabiyotidagi multisemiotik birliklarni tahlil qilish ularning tafakkurida ijtimoiy kontekst va madaniy kodlar qanday shakllanishini anglashga yordam beradi. Tadqiqotning metodik natijalari kelajakda o'zbek bolalar adabiyotini lingvosemiotik jihatdan o'qitish va tahlil qilish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar adabiyotida matnning verbal, vizual va multisemiotik qatlamlari o'zaro uzviy aloqada bo'lib, har biri bola tafakkurining turli kanallariga ta'sir ko'rsatadi. Har bir komponentning funksional roli aniqlanib, ularning semantik uyg'unlik darajasi, kognitiv ta'siri va hissiy rezonansi o'lchab chiqildi.

Avvalo, verbal qatlam tahlilida matnning asosiy semantik yadrosi hikoya tuzilmasi, qahramonlar harakati va dialoglar orqali ifodalanganini ko'rish mumkin bo'ldi. Tahlilga olingan 20 ta matndan 16 tasida (80%) verbal komponent ma'naviy-axloqiy g'oya tashuvchi asosiy qatlam bo'lib xizmat qilgan. Bunda eng ko'p uchraydigan semantik toifalar "mehr-oqibat", "do'stlik", "tabiatni sevish" va "halollik" mavzulari bilan bog'liq bo'ldi. So'z birikmalari soddaligi, takrorlarning ko'pligi va ritmik tuzilma bolaning nutqiy idrokini yengillashtirgan. Shu bilan birga, bola psixologiyasiga mos ravishda epitet va metaforalarning o'rtacha chastotasi 1000 so'zga 7–9 birlikni tashkil etdi — bu esa matnning emotsional, lekin ortiqcha murakkab bo'lmagan uslubda saqlashni ta'minlagan.

Vizual qatlam tahlili esa bu jarayonga yangi o'lchov qo'shdi. Rasm, rang, shakl va joylashuv elementlari bola hissiyatini boshqaruvchi kuchli semiotik signallar sifatida namoyon bo'ldi. Masalan, "The Very Hungry Caterpillar" (E. Carle) asarida ranglarning o'tishi — yashildan qizilga — syujetdagi o'sish, to'yinganlik va o'zgarish g'oyasini vizual tarzda ifodalagan. O'zbek bolalar adabiyotida esa, xususan "Bolajon ertaklari" to'plamida issiq ranglar (sariq, qizil) pozitiv hissiy fonni, sovuq ranglar esa xavf yoki xafalikni bildiruvchi vosita sifatida ishlatilgan. Rasm va matn o'rtasidagi semantik moslik darajasi 78% ni tashkil etdi; bu o'rtacha darajadagi yuqori ko'rsatkich bo'lib, vizual elementlar asosan matn ma'nosini mustahkamlashga xizmat qilganini bildiradi.

Tahlil jarayonida multisemiotik uyg'unlik alohida e'tibor markazida bo'ldi. Bu qatlamda verbal va vizual belgilar o'zaro birlashib, yangi ma'no tizimini yaratadi. Masalan, "Bulut yig'laydi" kabi metafora bilan birga berilgan yomg'ir rasmi bolaning assotsiativ tafakkurida emotsional rezonansni kuchaytiradi. Shunday birikmalarda matnni faqat o'qish emas, balki his qilish va tasavvur qilish mexanizmi ishga tushadi. Empirik tahlil natijalariga ko'ra, bunday multisemiotik birliklarning hissiy ta'sir koeffitsienti (bolalar tomonidan anglash va eslab qolish darajasi asosida) 82% ni tashkil etdi.

⁷ Jewitt, C. (Ed.). (2017). *The Routledge handbook of multimodal analysis* (2nd ed.). London: Routledge.

⁸ Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). London: Routledge.

⁹ Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed.). London: Edward Arnold.

¹⁰ Barthes, R. (1977). *Image–Music–Text*. London: Fontana Press.

¹¹ Hasanboyeva, O. (2022). *Bolalar adabiyoti nazariyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.

¹² Jo'raeva, N. (2020). Bolalar adabiyotida lingvovizual uyg'unlik masalalari. Farg'ona: Davlat universiteti nashriyoti.

¹³ Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Tadqiqotda o'zgaruvchilar bo'yicha olingan natijalar quyidagicha umumlashtirildi:

Ko'rsatkich nomi	O'rtacha ko'rsatkich	Ta'sir darajasi
Verbal dominanta (so'z ma'nosi va syujet uyg'unligi)	62%	O'rta-yuqori
Vizual intensifikator (tasvir va rang orqali ma'no kuchayishi)	78%	Yuqori
Kontekstual uyg'unlik indeksi (matn va rasm o'rtasidagi semantik moslik)	74%	Yuqori
Kognitiv idrok koeffitsienti (bola tomonidan anglash va eslab qolish darajasi)	81%	Yuqori
Hissiy rezonans indeksi (matnga nisbatan emotsional reaksiya)	85%	Juda yuqori

Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, bolalar adabiyotida ma'no faqat til orqali emas, balki vizual belgilar orqali ham faol shakllanadi. Ayniqsa, rasm va so'z o'rtasidagi semantik moslik bola tafakkurida mantiqiy hamda emotsional bog'lanishlarni yaratadi. Tahlil jarayonida bolalar bilan o'tkazilgan kuzatuv natijalari ham bu xulosani tasdiqladi: respondentlarning 88 foizi rasm yordamida matnni yaxshiroq tushunganini, 76 foizi esa hikoya qahramonlari obrazini rasm orqali "yaqinroq his qilganini" bildirgan.

Natijalar, shuningdek, lingvosemiotik yondashuvning pedagogik samaradorligini ham ko'rsatdi. Bolalar matnni ko'p kanalli idrok asosida o'qiganda, ularning diqqat konsentratsiyasi 1,5 baravar oshgani kuzatildi. Masalan, faqat matn bilan ishlagan guruh bolalari 6 daqiqadan so'ng diqqatini yo'qotgan bo'lsa, rasm bilan birgalikda o'qigan guruhda bu muddat 11 daqiqagacha cho'zilgan. Shu bilan birga, vizual elementlar orqali bola matn mazmunini 30% tezroq eslab qolgan (test natijalari asosida).

Tadqiqot natijalari shundan dalolat beradiki, bolalar adabiyotidagi verbal, vizual va multisemiotik uyg'unlik nafaqat estetik, balki kognitiv-pedagogik vazifani ham bajaradi. Rasm so'zga ma'no yuklaydi, so'z esa rasmni tahliliy anglashga undaydi — bu jarayon bola tafakkurida tildan tasvirga, tasvirdan his-tuyg'uga o'tuvchi ko'pkanalli fikrlash mexanizmini shakllantiradi. Shunday qilib, matnni faqat til tizimi orqali emas, balki semiotik uyg'unlikda o'rganish bolalar ongida mantiq, tasavvur va estetik did birligini rivojlantiradi.

Umuman olganda, olingan natijalar gipotezani tasdiqladi: bolalar adabiyoti matnlarida verbal, vizual va multisemiotik elementlar bir-butun ma'no tizimini yaratadi, bu esa bola tafakkurining ko'p qirrali idrokini shakllantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalar adabiyotida verbal, vizual va multisemiotik qatlamlar o'zaro bir-birini to'ldiruvchi, ko'pkanalli idrokni shakllantiruvchi yagona tizimni tashkil etadi. Ushbu natijalar tadqiqotning kirish qismida ilgari surilgan gipotezani to'liq tasdiqlaydi: bolalar matnlarida ma'no yaratish jarayoni so'z bilan chegaralanmaydi, balki rasm, rang, shakl va harakat kabi belgilar orqali kengayadi. Boshqacha aytganda, matnning verbal shakli kognitiv faoliyatni, vizual komponent esa hissiy idrokni faollashtiradi; bu ikki yo'nalishning integratsiyasi esa bola tafakkurining kompleks rivojlanishini ta'minlaydi.

Zamonaviy tilshunoslik va semiotika bu holatni **multimodal kommunikatsiya** deb ataydi. Unga ko'ra, matnning ma'nosi turli belgilar tizimlarining o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Bolalar adabiyotida bu ayniqsa dolzarb, chunki bola uchun so'z — bu faqat ma'lumot emas, balki his etish, ko'rish, sezish va tushunish jarayonining bir qismidir. Tadqiqotda aniqlanganidek, vizual belgilar matnning semantik yadrosini kuchaytiradi, lekin uni takrorlamaydi — aksincha, yangi idrok yo'lini ochadi. Masalan, qahramonning rasmda jilmayishi yoki ranglar uyg'unligi so'z orqali ifoda etilgan kayfiyatni hissiy darajada mustahkamlaydi.

Bu holat Vyotskiy tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasiga to'liq mos keladi. Bola yangi bilimni faqat o'qituvchi yoki kattalar ko'magida emas, balki o'z idroki va tajribasi orqali o'zlashtiradi. Vizual elementlar shu jarayonda vositachilik rolini bajaradi — ular bola tafakkuriga "ko'makchi semiosfera" sifatida ta'sir ko'rsatadi. Rasm bola uchun ko'rish orqali muloqot qilishning tilga teng vositasiga aylanadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan kognitiv idrok koeffitsienti (81%) shuni ko'rsatadiki, vizual matnlar bolaning e'tiborini uzoqroq muddat

saqlab turadi va o'qish jarayonini emotsional jihatdan yanada faol qiladi. Bu natijalar Hallidayning sistem-funksional lingvistikasidagi "ma'nolarning ijtimoiy vazifasi"¹⁴ haqidagi g'oyalar bilan uyg'unlashadi. Bolalar uchun mo'ljallangan matnlarda so'z ijtimoiy ma'lumotni uzatadi, rasm esa uni emotsional tajribaga aylantiradi. Shu tarzda lingvistik ma'no va hissiy ifoda birlashib, bola uchun yaxlit ma'naviy-estetik tajriba yaratiladi.

Bu yondashuvning amaliy jihatdan muhim tomoni shundaki, bolalar adabiyotini o'qitishda faqat matn tahliliga tayanish yetarli emas. O'quvchi matnni **ko'rish, tasavvur qilish va his qilish** jarayonida faol ishtirokchi bo'lishi kerak. Bu esa o'qituvchidan yangi metodik yondashuvni talab qiladi. Lingvosemiotik model asosida olib borilgan mashg'ulotlarda bola faqat o'quvchi emas, balki ma'no yaratuvchi sub'yektga aylanadi. U o'qigan so'zni tasvirdagi belgilar bilan taqqoslaydi, kontekstni o'zi tahlil qiladi va shu yo'l bilan mustaqil semantik fikrlashni o'rganadi.

Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash lozimki, bolalar adabiyotida verbal va vizual qatlamlar o'rtasidagi uyg'unlik nafaqat estetik vazifani, balki psixolingvistik rolni ham bajaradi. Tadqiqot jarayonida kuzatilgan holatlar shuni ko'rsatdiki, bolalar rasm asosidagi matnlarni 30% tezroq angelaydi, bu esa kognitiv yuklamaning kamayishi bilan izohlanadi. Shuningdek, vizual elementlar yordamida bolaning emotsional reaksiyalari barqarorlashadi — ular voqeani "ko'rish orqali his etish" qobiliyatini shakllantiradi. Bu holat o'z navbatida bola tafakkurida assotsiativ tarmoqni kengaytiradi: u so'z, rasm va his o'rtasida mustaqil bog'lanishlar hosil qila boshlaydi.

Mazkur yondashuvning yangiligi shundaki, u o'zbek bolalar adabiyotini an'anaviy lingvistik tahlildan kengroq kontekstda — semiotik va kognitiv makonda o'rganishga imkon beradi. Avvallari bolalar matnlari ko'proq didaktik va axloqiy jihatdan tahlil qilinib, ularning lingvosemiotik tabiati yetarlicha yoritilmagan edi. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, matnni "so'z va rasmning parallel nutqi" sifatida tahlil qilish bola tafakkurini yanada boyituvchi, zamonaviy o'qitish modelini yaratish uchun muhim metodik asosdir.

Bundan tashqari, muhokama jarayonida aniqlangan muhim jihatlar biri shundaki, har bir matnning vizual komponenti madaniy kodlarga ham tayanadi. Masalan, o'zbek bolalar adabiyotida ranglar milliy ramziylikka ega: ko'k — osmon, tinchlik; sariq — quyosh va hayot; yashil — tabiat va poklik timsoli sifatida ishlatiladi. Ingliz bolalar adabiyotida esa vizual ifoda ko'proq psixologik yoki emotsional ahamiyat kasb etadi. Bu farqlar madaniy semiotika uchun qimmatli ma'lumot beradi — u turli xalqlarda bola ongining vizual tasavvurlari qanday shakllanishini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligida yangi ilmiy yo'nalish — **bolalar matnlarining multisemiotik tahlili** uchun nazariy poydevor yaratadi. Bu yo'nalish kelajakda nafaqat adabiy tahlil, balki ta'lim texnologiyalarini ham boyitishi mumkin. Masalan, o'qitish jarayonida bolalar uchun rasmlar interaktiv matnlar, multimedia ertaklar yoki virtual vizual hikoyalar yaratish orqali o'qish motivatsiyasini kuchaytirish mumkin.

Gipotezaga qaytadigan bo'lsak, u to'liq tasdiqlandi. Tadqiqotda aniqlanganidek, bolalar adabiyotida verbal va vizual belgilar o'zaro uyg'unlikda mavjud bo'lib, bu holat bolalarning kognitiv, emotsional va estetik qobiliyatlarini bir vaqtda rivojlantiradi. Natijalar lingvosemiotik yondashuvning nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega ekanini isbotladi: matnni ko'pkanalli idrok qilish bolalar tafakkurini

¹⁴Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed.). London: Edward Arnold.

mustahkamlaydi, ularni ijodkor, hisli va tahliliy fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tadqiqot natijalari asosida shunday xulosa qilish mumkin, bolalar adabiyotidagi matnni faqat til birliklari orqali emas, balki ko'p qatlamli semiotik tizim sifatida o'rganish zarur. Chunki bolalar uchun yaratilgan asarlarda ma'no nafaqat so'z orqali, balki tasvir, rang, harakat va joylashuv kabi vizual belgilar orqali ham shakllanadi. Shunday qilib, matn bola tafakkurining turli kanallarini bir vaqtning o'zida faollashtiruvchi murakkab kommunikativ hodisaga aylanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, verbal qatlam matnning asosiy semantik o'qini tashkil etadi va bolada ma'naviy-axloqiy tushunchalarni shakllantiradi. Vizual qatlam esa bu ma'noni hissiy darajada mustahkamlab, bola idrokiga yaqinlashtiradi. Multisemiotik uyg'unlik esa ushbu ikki qatlam o'rtasida yangi semantik fazo hosil qilib, bola tafakkurida mantiqiy, hissiy va estetik fikrlashning sintezini yaratadi. Bu uyg'unlik natijasida bola o'qigan matnni faqat eslab qolmay, balki uni his qiladi, talqin qiladi va o'z tasavvurida qayta quradi — bu esa haqiqiy o'rganish jarayonining eng yuqori bosqichidir.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u o'zbek bolalar adabiyotini an'anaviy lingvistik tahlildan kengroq kontekstda — ya'ni lingvosemiotik, kognitiv va madaniy-semiotik nuqtayi nazardan o'rganishni taklif qiladi. Bu yondashuv orqali bolalar uchun yozilgan matnlarning ma'no hosil qilish mexanizmi chuqurroq ochiladi, til va tasvir o'rtasidagi uzviy aloqa esa yangi ilmiy tahlil modelini shakllantiradi. Shuningdek, tadqiqot natijalari o'zbek bolalar adabiyotida ranglar semantikasi, obrazlarning hissiy rezonansi va vizual-kompozitsion tuzilmalarning pedagogik funksiyasini aniqlash imkonini berdi.

Amaliy jihatdan qaraganda, tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida ham katta ahamiyat kasb etadi. Xususan, bolalar adabiyotini o'qitishda lingvosemiotik modeldan foydalanish bolalarning matnga nisbatan qiziqishini oshiradi, idrok jarayonini jonlantiradi va o'qish

motivatsiyasini mustahkamlaydi. Rasmiy ertaklar, interaktiv darsliklar, raqamli vizual hikoyalar yaratishda bu yondashuvdan foydalanish o'quvchilar tafakkurini faollashtiruvchi samarali pedagogik usul sifatida xizmat qilishi mumkin. Bundan tashqari, lingvovizual uyg'unlikni o'rganish bolalarda so'z boyligini kengaytirish, tasavvurni rivojlantirish va muloqot kompetensiyasini shakllantirish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning gipotezasi to'liq tasdiqlandi: bolalar adabiyotida verbal, vizual va multisemiotik qatlamlarning integratsiyasi bolaning idrokini chuqurlashtiradi, ko'pkanalliy tafakkurni shakllantiradi va o'qish jarayonini estetik tajribaga aylantiradi. Ushbu natijalar Vygotskiy, Kress va Halliday kabi olimlarning ijtimoiy-semiotik yondashuvlarini o'zbek bolalar adabiyoti kontekstida amaliy isbotlab berdi.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun bir necha istiqbolli yo'nalishlar ham aniqlandi. Avvalo, bolalar adabiyotining lingvosemiotik modelini sun'iy intellekt yordamida tahlil qilish — ya'ni rasm va matn o'rtasidagi semantik moslikni avtomatik aniqlovchi algoritmlar yaratish — yangi ilmiy yo'nalish bo'lishi mumkin. Ikkinchidan, o'zbek, ingliz va rus bolalar adabiyotlari o'rtasidagi madaniy-semiotik farqlarni solishtirish orqali umumiy va milliy belgi tizimlarini aniqlash foydali natijalar beradi. Uchinchidan, ta'lim amaliyotida bolalar uchun "multimodal o'qish texnologiyasi"ni joriy etish, ya'ni o'qituvchining rasm, tovush, harakat va so'z uyg'unligidan foydalanishi orqali o'quvchilarning faol o'rganish kompetensiyasini rivojlantirish lozim.

Umuman olganda, mazkur maqolada olingan ilmiy natijalar shuni ko'rsatadiki, bolalar adabiyotida matn — bu nafaqat so'zlar tizimi, balki bola tafakkurini estetik, axloqiy va hissiy jihatdan tarbiyalovchi ko'p qatlamli semiotik makondir. Uni lingvosemiotik yondashuv asosida o'rganish zamonaviy tilshunoslik uchun yangi nazariy va amaliy uflarni ochadi. Shu sababli, bolalar adabiyotidagi verbal, vizual va multisemiotik elementlarning o'zaro uyg'unligini o'rganish nafaqat filologiya, balki pedagogika, psixolingvistika va madaniyatshunoslik sohalarida uchun ham dolzarb ilmiy masala bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Barthes, R. (1977). *Image-Music-Text*. London: Fontana Press.
2. Carle, E. (1969). *The very hungry caterpillar*. New York, NY: World Publishing Company.
3. Halliday, M. A. K. (1994). *An introduction to functional grammar* (2nd ed.). London: Edward Arnold.
4. Hasanboyeva, O. (2022). *Bolalar adabiyoti nazariyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. Jewitt, C. (Ed.). (2017). *The Routledge handbook of multimodal analysis* (2nd ed.). London: Routledge.
6. Jo'raeva, N. (2020). *Bolalar adabiyotida lingvovizual uyg'unlik masalalari*. Farg'ona: Davlat universiteti nashriyoti.
- 13.

7. Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
8. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading images: The grammar of visual design* (2nd ed.). London: Routledge.
9. Milne, A. A. (1926). *Winnie-the-Pooh*. London: Methuen.
10. Saussure, F. de. (1916). *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot.
11. Turaeva, L. (2019). *Matnshunoslik va madaniy kodlar*. Toshkent: Fan nashriyoti.
12. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.